

[63. 7.]

MEMORIE VAN BEANTWOORDING op het
Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs
voor het bovengenoemd ontwerp van wet.

Ad §§ 1 en 2. Ter beantwoording van het aangevoerde in deze paragrafen en hoofdzakelijk met het oog op de belangrijke gezigtspunten in de beide laatste alinea's van § 2 ter sprake gebragt, vermeent de Minister zich niet te mogen onthouden van de algemeene beschouwingen mede te deelen, die hij oordeelt dat ten rigtsnoer moeten strekken van de behandeling van het geheele onderwerp.

De algemeene eischen der defensie van een land zijn niet voor zulk eene absolute oplossing vatbaar, dat er feitelijk daarvoor slechts één volkomen goed stelsel zoude bestaan waar tegenover alle andere stelsels als geheel verkeerd zouden moeten worden veroordeeld. Elk stelsel brengt zijne eigenschappen mede ten goede en ten kwade, en het is de waardering van het meerdere en mindere dier eigenschappen in deze of gene rigting, welke bij de beslissing ten grondslag strekt. Hetzelfde doet zich voor bij de afzonderlijke hoofddeelen van het defensiestelsel, en verder afdalende, bij de onderdeelen en eindelijk bij de speciale versterkingen.

Naar mate nu die beslissingen van het algemeene tot het gedetailleerde meer afdalen, verminderen zij in uitgebreidheid van strekking, terwijl zij toenemen in technisch karakter en in aantal van onderwerpen.

Het is dus niet te verwonderen, dat men er naar streeft, om, tegenover de onvermijdelijke verscheidenheid van opinien, de middelen op te sporen tot het verzekeren van de zoozeer bedreigde stabiliteit in de uitvoering.

Het eerste wat daarbij voor de hand ligt is, door wettelijke regeling de toekomst te binden, maar men ondervindt al spoedig, dat — hoe wenschelijk zulks ook ware — deze niet de volkomen oplossing van alle bezwaren in zich kan bevatten.

De wettelijke regeling moet toch in algemeene trekken blijven, en zich bepalen tot het aangeven van de linien en stellingen die men in de permanente defensie wil begripen. Verder kan zij niet gaan, wil zij aan de verantwoordelijkheid der elkander opvolgende uitvoerders der wet beperkende en beschermende grenzen stellen, zonder hunne zelfstandigheid te vernietigen. Dit geldt zoowel de Ministers, die de voorstellen tot die uitvoering moeten doen, als de Vertegenwoordiging, die de daarvoor benooidige uitgaven, onder beoordeeling van het doel dat er mede beoogd wordt, jaarlijks moet bekrachtigen.

De vestingwet gaat daarin zoo verre als bestaanbaar is. De gedetailleerde opgave der werken voor het vestingstelsel vereischt, met schatting der kosten, moge volstrekt noodig geweest zijn om de gedachten te bepalen bij de vaststelling der bedoelde linien en stellingen, — als absoluut heerschend boven de overtuiging der uitvoerders kunnen zij evenmin voor de toekomst dienen, als dat de opgegeven kosten een bepaald totaal-cijfer kunnen waarborgen. Nog daargelaten de verhooging van de eenheids-prijzen bij de contracten, de meerdere eischen wegens de verhoogde kracht en de kostbaarheid der vuurmonden, zijn de financiële resultaten van de vele groote werken, ook op ander gebied in de laatste tijden uitgevoerd, wanneer men die vergelijkt met de aanvankelijke ontwerpen, allen zoo vele bewijzen voor deze waarheid, die ten overvloede nog wordt bevestigd door de zesjarige ondervinding, sedert het eerst aangeboden ontwerp van vesting-wet verkregen.

Van zelve moet nu, daar men dus alles niet te voren kan bepalen, de vraag rijzen, of die wenschelijke stabiliteit niet te verkrijgen zoude wezen door het instellen van eene permanente commissie die — door geleidelijke vernieuwing harer leden met den tijd meêgaande — toch, als bij overlevering, de volkomen eenheid van beginselen bij de details van uitvoering zou kunnen verzekeren.

Om evenwel te kunnen beantwoorden aan hare hier veronderstelde roeping, zou zoodanige commissie de opvolgende Ministers van Oorlog van een groot deel hunner verantwoordelijkheid in zake der voltooiing van het vestingstelsel moeten ontheffen, welke verantwoordelijkheid zich in casu niet verder zoude behooren uit te strekken, dan tot de verplichting om de besluiten der commissie te houden binnen de perken door de wet gesteld.

De volstrekt noodige aanvulling van dergelijke regeling zoude moeten zijn, dat de Vertegenwoordiging, bij het toestaan der gelden voor de uitvoering der besluiten van de commissie, zich dezelfde beperking stelde als de Minister zoude behooren te doen. Zij zoude derhalve alleen te beoordeelen hebben, of de financiële krachten van den Staat al dan niet bestand zijn tegen de uitgaven door de commissie noodig geacht, en of de perken der vestingwet al dan niet worden overschreden. Ging de Vertegenwoordiging in dat een of ander verder dan de verantwoordelijkheid van den Minister zou medebrengen, dan zoude zij zich toch onmiddellijk gesteld zien tegenover een niet verantwoordelijk uitvoerend collegie.

Het is op grond dier overwegingen, dat de Minister het denkbeeld van de instelling eener commissie als de zoo even bedoelde, — hoe ingenomen hij in menig opzigt daarmee ook zoude wezen, — als in lijnregten strijd met onze Staatsinstellingen, voor geene verwezenlijking vatbaar acht.

Reeds in de Memorie van Toelichting der Staatsbegrooting, en met verwijzing aldaar naar § 2 der Memorie van Toelichting van dit wets-ontwerp, heeft de Minister zich, ten opzichte van zijne beginselen nopens de voltooiing van het vestingstelsel, zeer bepaald verklaard. Zijne zienswijze omtrent deze voltooiing nadert in vele opzichten, voornamelijk wat de Nieuwe Hollandsche waterlinie betreft, meer tot het ontwerp van den Minister ENGELVAART dan tot die der opvolgers van dezen, echter geheel blijvende in de beginselen, vastgesteld bij de vestingwet van 18 April 1874 (*Staatsblad* n°. 64), en zich aansluitende bij de bestaande, bij de in uitvoering zijnde en bij de goedgekeurde versterkingen. De invloed dezer opvatting zal zich dus niet kunnen doen gevoelen voor zulke werken, als waarvoor bereids gelden zijn besteed of bestemd, noch voor de zoodanigen, waarvan reeds uitgewerkte projecten aanwezig zijn.

De aanleiding dat hij daarbij niet uitvoeriger in vergelijkende beschouwingen trad ten aanzien der onderscheidene ontwerpen, is daarin gelegen, dat alles wat voor en tegen die ontwerpen te zeggen valt, in de vroegere discussien reeds meermalen uitvoerig van weerskanten behandeld is geworden, en het dus, bij het mededeelen van hetgeen hij het wenschelijkst acht, meer geldt de keuze zijnerzijds tusschen de onderscheidene opinien, de waardering van dit vóór en tegen, dan het aanvoeren van geheel nieuwe gezigtspunten, zoodat het kenbaar maken van zijne voorstellen reeds in menig opzigt van zelve medebrengt de wetenschap, welke gronden het zwaarst bij hem hebben gewogen.

Voor zoo verre de in deze paragrafen genoemde punten niet bij de behandeling der afzonderlijke artikelen nader worden toegelicht, zij hier het volgende aangegeven.

Wat het offensief bij Naarden op de lijn van de grootste hoogten aangaat, de Minister deelt daaromtrent geheel in het gevoelen door de bestrijders van dit ontwerp in de ten vorigen jare gewisselde stukken uiteengezet. Hij beschouwt het tegenwoordig zoogenaamd offensief als eene voldoende opname-stelling.

Tot het voorstellen van het maken van een stuw in de Lek, om te dienen als middel tot betere voorziening in de inundatien bij zeer lagen waterstand, kan de Minister niet besluiten. De menigvuldige bezwaren die er bestaan en velerzijds zijn aangevoerd tegen de daarstelling, de uitvoering en de goede werking van zoodanige omvangrijke inrigting, wegen bij hem veel meer dan de

voordeelen, die men bij de exceptionele toestanden, waarvoor zij zou moeten dienen, zich voorstelt te verkrijgen; zulks te eerder nog, wanneer hij overweegt de eischen die de afwisseling der waterstanden voor de uitvoering zoude stellen en de belemmeringen die daarbij voor de goede werking zouden ontstaan. Ook de krachtiger bevestiging, die tegenwoordig meer dan vroeger aan de Nieuwe Hollandse waterlinie wordt gegeven, heeft in het algemeen de strekking — waarmede de Minister zich geheel kan vereenigen — om de verdediging niet geheel afhankelijk te doen zijn van de volkomenheid der inundatie-stelling, maar de inundatie meer als middel ter aanzienlijke verhooging van de kracht, dan als hoofdzaak der defensie te beschouwen, althans in zoo verre, dat, met het oog op den algemeenen toestand van het terrein, reeds bij onvolkomen inundatie-stelling nog eene krachtige verdediging te voeren zal wezen.

In de Memorie van Toelichting zijn bij § 3 de redenen opgegeven, die er toe geleid hebben om af te wijken van de volgorde der uitvoering, zoo als die is vastgesteld bij art. 2 der vestingwet, — bij welk artikel zelf toch reeds het geval werd voorzien dat later de wenschelijkheid zou kunnen blijken om zich niet vast aan die volgorde te binden. Het is dan ook van deze bevoegdheid, — ten regte door de wet aan den uitvoerder gegeven, — dat de Minister gebruik heeft gemaakt om in het belang der defensie de afwijking voor te stellen, en zulks geheel in overeenstemming met zijn beginsel reeds in de Memorie van Toelichting van hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting aangegeven om de algemeene verdedigbaarheid zoo spoedig doenlijk te verbeteren en doorgaande te behouden. Met dit beginsel zoude hij het moeilijk overeen kunnen brengen langer het verbeteren der zoo onvolkomen werken tot verdediging van onze zeegaten uit te stellen.

Over de totaalkosten van de werken waarvoor gelden worden aangevraagd, zal hierachter worden gesproken, bij de behandeling der bemerkingen op de onderartikelen, enz.

Ad § 3, 1ste alinea In § 2 der Memorie van Toelichting van dit wets-ontwerp, werd voor de beginseleer verwezen naar het daaromtrent aangevoerde in § 3 der Memorie van Toelichting van het VIIIste hoofdstuk der Staatsbegrooting. Te dier plaatse werd o. a. medegedeeld dat de Minister eene eenvoudiger opvatting van het vestingstelsel voorstaat dan zijn voorganger. Dewijl daardoor de financiële gevolgen van het geheel — hoewel niet met juistheid te voren te bepalen — van zelve tot een aanzienlijk lager cijfer zullen worden gebracht, is ook niet de financiële zijde der quaestie bij de niteenzetting van zijne voorstellen zoo zeer op den voorgrond getreden, als het geval zoude geweest zijn, indien hij voor meer uitgebreide plannen gestemd ware.

Hij heeft echter daarbij er op gewezen, dat dit alles van geen invloed kon zijn op de aanvraag van gelden voor het jaar 1876, als zijnde ook hij van oordeel, dat de uitvoering van de vestingwet met de meeste kracht moet worden voortgezet. Daarom heeft hij dus zooveel gelden aangevraagd als met het oog op de beschikbare verschillende werkkrachten mogelijkerwijze met eene doelmatige leiding van zulke belangrijke en kostbare werkzaamheden is overeen te brengen.

Bij de behandeling der afzonderlijke artikelen wordt van zelve op dit punt teruggekomen; alleen zij hier nog bij op te merken, dat 's Ministers beginsel niet uitsluitend een zuinigheidsmaatregel is, maar berust op de bepaalde overtuiging zijnerzijds, dat het vormen van ver strekkende plannen tot fortbouw niet is het beginsel dat de grondslag onzer defensie behoort te wezen. Zoo hij enkele malen er de aandacht op vestigt, dat zijne voorstellen ook niets praëjudiceren voor hen die het tegenovergesteld gevoelen zijn toegedaan, dan is dit ten gevolge van den wel te verklaren wensch, dat ook die tegenstanders er niet toe mogen worden genoopt, door afstemming zijner voorstellen, de geheele uitvoering noodeloos te vertragen, — maar daarbij heeft hij toch steeds duidelijk verklaard, dat hij zelve nimmer er toe gebragt zoude kunnen worden om tot zoodanige uitbreiding van fortbouw mede te werken.

Zijne opvatting kan alzoo alleen het totaal-cijfer, niet het jaarlijksche cijfer van kosten verminderen, maar moet tot eene spoediger voltooiing leiden.

2de, 3de en 4de alinea. De wenschelijkheid, om het tot de werken behoorende artillerie-materieel op de vestingbegrooting te brengen, is reeds bij de Memorie van Beantwoording van het VIIIste hoofdstuk nader toegelicht, en omtrent dit punt zal derhalve bij de behandeling van dat hoofdstuk de beslissing kunnen vallen.

Ad § 4. De overgave der opgeheven vestingwerken aan het bestuur der domeinen, is reeds verre gevorderd. De belangen der gemeenten zijn daarbij zeer wel met de militaire belangen in overeenstemming kunnen worden gebracht. Het is te voorzien dat deze overgave nog in 1875 geheel zal zijn afgevoerd.

Ad § 5. Dat de financiële opofferingen, die der natie voor het verbeteren der middelen tot handhaving harer onafhankelijkheid moeten worden opgelegd, bij den Minister van Oorlog niet buiten overweging blijven, zal hem zeker niet betwist worden. Hij vermeent echter, dat het niet dadelijk op zijnen weg ligt om de aanwijzing der middelen voor de toekomst bij deze begrooting te behandelen en een bepaald oordeel daarover uit te spreken.

Art. I.

ISTE AFDEELING.

Materieel der artillerie.

I. De Minister zal trachten het vermelde in § 7 van de Memorie van Toelichting nader te verduidelijken.

Het was zijne bedoeling bij die paragraaph te wijzen op de urgentie der door hem gedane aanvraag voor vestingen en kustmaterieel, en zulks door de verklaring, dat: hoezeer hij zoo veel heeft aangevraagd als hij kan overeenbrengen met de verplichting tot naauwgezet onderzoek en met het noodzakelijke beleid om voor deugdelijke leverantien te waken, in verband met de eigene werkkrachten en de voor ons beschikbare krachten van binnen- en buitenlandsche particuliere fabrieken, toch nog niet tot die aanvraag aan de eischen, die men voor de nieuwe bewapening van alle bestaande werken moet stellen, zou worden voldaan. Wanneer men nu het door hem in § 2 der Memorie van Toelichting op hoofdstuk VIII daaromtrent gezegde in aanmerking neemt, vertrouwt hij dat de juistheid van die verklaring niet in twijfel zal worden getrokken, maar dan moet hij tevens hierbij aantekenen, dat, *wat het gelijken tred houden van de bewapening met den aanleg der werken betreft*, ook door hem er op wordt gewezen, hoedanig in die bewapening thans voorloopig wordt voorzien, waardoor wel nog niet volkomen aan de eischen der defensie wordt voldaan, maar toch de verdedigbaarheid verzekerd is.

Dat eene andere groepering der buitengewone uitgaven door het brengen van het artillerie-materieel op het artikel »voltooiing van het vestingstelsel» eenigen invloed zou kunnen uitoefenen op de spoediger aanschaffing van dit materieel, en zoo zelfs dat dit, in dien zin, als een afdoende maatregel kan worden beschouwd, zal de Minister zeker niet beweren. Uit den aard der zaak kan toch het doel van dit voorstel geen ander zijn, dan gelegenheid te geven om bij de algemeene beoordeeling van hetgeen voor de voltooiing van het vestingstelsel jaarlijks wordt aangevraagd, op de meest rationele wijze rekening te houden met een der hoofdelementen, zeker niet het minst belangrijke, der passieve defensie.

Dat dit nieuwe materieel ook door het Departement van Oorlog hoofdzakelijk in het buitenland wordt aangeschaft, in de fabriek van de firma KRUPP, is van algemeene bekendheid. Wel komen nu en dan aanbiedingen van andere fabrikanten voor levering van kanonnen, affuiten of projectilen, maar, nog daargelaten dat het de voorkeur verdient zooveel mogelijk zich bij dezelfde firma te houden, wanneer daarvan de soliditeit en de ondervinding op dat gebied zoo veel waarborg geven, zoo moet men wel in het oog houden, dat het verdeelen der bestellingen over vele fabrikanten noodzakelijk zoude medebrengen hetzelfde grondig onderzoek en streng toezigt bij elk der afzonderlijke firma's, welk een en ander tot veel tijdverlies en groote kosten zoude leiden.

Bij de onzekerheid of bedoelde fabriek meer voor ons Gouvernement zou kunnen leveren dan 51 zware — niet slechts 11 zoo als het Voorloopig Verslag aangeeft — en 20 minder zware vuurmonden, vond de Minister geene vrijheid om de aanschaffing hooger te ramen, te meer omdat het, ondanks de erkende soliditeit van die firma, toch altijd wenschelijk is de eerste keuring niet te groot te maken, en zich voor geene langere toekomst dan noodig te binden.

In § 8 der Memorie van Toelichting vermeende de Minister de proeven die met het stalen vestinggeschut (1) worden genomen niet zonder bespreking te moeten laten, juist ten einde verklaring te geven hoe gelden kunnen worden aangevraagd voor vuurmonden die nog in beproeving zijn. Daaruit toch kan blijken dat die proeven, na het verkrijgen van betrouwbare gegevens, niet strekken om uit te maken of tot de aanschaffing al of niet zal worden overgegaan, maar alleen om de gegevens te verzamelen voor het naar eisch opmaken der definitive contracten. Ook met het oog op de details van constructie der onderdeelen van de vuurmonden, affuiten en bedieningsgereedschappen, zijn de proeven noodzakelijk. Wat bij voorbeeld de gereedschappen betreft, zoo is het bevorderen van eenvormigheid met die welke bij ons bestaan en voor onderscheidene soorten of kalibers kunnen dienen, een punt dat niet mag worden over het hoofd gezien.

De bijvoeging, dat wanneer dit geschut echter niet aan de *gegronde* verwachting mogt voldoen, ook niet tot de aanschaffing zou worden overgegaan, is verder slechts te verduidelijken, door nader op te merken, dat, hoe gegrond die verwachting ook zij, de *mogelijkheid* van tegenvallen evenwel bestaat. Ja, in dergelijk onverwacht geval, maar ook dan alleen, zal het tijdverlies ontstaan, waarop in het Voorloopig Verslag wordt gedoeld, maar dan zou men er zich toch zeker niet over beklagen dat men juist door de proeven aan eene groote teleurstelling zou zijn ontkomen.

II. Hoewel er geene bedenkingen tegen bestaan om de leden der Kamer inzage te verleenen van al de armeringsstaten der onderscheidene vestingen en forten, zoo zoude het overleggen van die vrij volumineuse pakketten weinig aan het doel kunnen beantwoorden. Op veel geschikter wijze vermeent de Minister aan het verlangen der Kamer te voldoen, door het hierbij voegen van een gedetailleerden recapitulatiestaat, geheel ingerigt met het oog op hetgeen verlangd wordt.

Deze staat geeft den toestand aan, zoo als die volgens de op het oogenblik bestaande armeringsstaten blijkt te wezen. Alle stellingen en linien, ook die van Amsterdam, zijn daarin begrepen. Van de nieuwe forten, die door zijn voorganger werden voorgesteld doch door den Minister niet worden gewenscht, waren nog geene armeringsstaten opgemaakt, en met de bewapening welke voor die werken vereischt zou zijn geworden, is dan ook bij het zamenstellen van den recapitulatiestaat geen rekening gehouden.

De meer uitvoerige staat, die ten grondslag van dezen recapitulatiestaat heeft gestrekt, en ter inzage voor de leden van de Kamer ter griffie gedeponceerd wordt, zal in de onderdeelen, bij de uitvoeringen tot de voltooiing van het vestingstelsel, uit den aard der zaak meermalen eenige verandering behoeven te ondergaan; maar de Minister vertrouwt, dat op deze wijze de Vertegenwoordiging, in gelijke mate als zulks thans den Minister zelven doenlijk is, zich rekenschap zal kunnen geven van de totale eischen voor eene volkomen bewapening.

De 11 kustkanonnen, waarvan de aanschaffing is voorgedragen, zullen, gelijk reeds vroeger gezegd is, bij de firma KRUPP worden besteld. De daarvoor uitgetrokken som is gegrond op de opgaven door die firma zelve verstrekt. Bindend zijn die opgaven niet, daar geen fabrikant tegenwoordig zes maanden te voren bindende opgaven doet, maar het laat zich verwachten, dat zij niet veel bezijden het juiste bedrag zullen zijn.

Het opnemen van het aantal en kaliber der aan te schaffen vuurmonden in de wet zelve, om daardoor den Minister bij de regeling der bestellingen meer te binden dan bij de tegenwoordige redactie der wet het geval is,

acht hij niet wenschelijk en hij vertrouwt ook, dat, na overweging van alle consideratien die — volgens de hiervoren meer uitvoerig gegeven toelichtingen — zich voordoen bij het aanschaffen van dit materieel, de Vertegenwoordiging, in het belang der zaak, zich nu ook wel met dit gevoelen zal kunnen vereenigen.

Art. 1. Het geschut, bedoeld in art. 1 van den toelichtenden staat van het wets-ontwerp, is *achterlaad*-geschut. Dat niet daarvan speciaal melding werd gemaakt, is vermoedelijk daaraan toe te schrijven dat men geen stalen voorladers heeft van 30,5 en 24 centimeter. Bij het vesting-geschut mogt het woord „achterlaad” niet ontbreken, omdat men ook Br. voorladers van 12 c.M. K. heeft.

Wat nu de quaestie van *eenheid van kaliber* tusschen kust- en marine-geschut betreft, mag niet uit het oog worden verloren, dat de werkring van beide geschutsoorten zéér uiteenloopt.

Kan de marine haar te beschieten doel meestal zoo veel naderen als zij noodig acht om van haar vuur een nuttig effect te verkrijgen, de kust-artillerist moet den vijand bekampen op den afstand waarop deze van hem verkiest te blijven.

Moet de marine woekeren met de ruimte waarin zij haar geschut moet plaatsen en is elke verzwaring van het kaliber oorzaak dat de vaartuigen meer drijfvermogen moeten erlangen of dieper treden, de grootere zwaarte van het geschut heeft voor den kust-artillerist geen ander nadeel dan dat de bediening moeilijker wordt, welk laatste echter voor de marine niet minder het geval is. Zal dus de marine soms genoodzaakt zijn hare eischen wat de *uitwerking* betreft ondergeschikt te maken aan andere voor haar niet minder gewichtige zaken, en kan zij, wat de *kracht* harer vuurmonden aangaat, iets toegeven omdat zij het in hare magt heeft de uitwerking te verhoogden, door het doel meer te naderen, de kust-artillerie mag niets op de uitwerking laten vallen, maar moet hare eischen regelen naar de locale omstandigheden. Kan de vijand op eenig punt met zware schepen op grooten afstand eene batterij passeren, dan *moet* de bewapening sterk genoeg zijn om zulks te bemoeijelijken.

Zooel Oorlog als Marine moeten zorgen, ieder het voor zich benooidde geschut aan te schaffen. Daar hieraan echter groote uitgaven verbonden zijn, laat het zich niet verwachten dat een van beiden veel meer dan het strikt noodige zal aanschaffen, en is het dan ook in den regel niet denkbaar dat de een den ander uit zijn voorraad zal kunnen bijspringen. Nu moge het in een *zeer exceptioneel* geval kunnen voorkomen dat van een ontrederd vaartuig het geschut aan wal kan dienen en niet op een ander vaartuig kan worden overgebracht, het zal dan altijd nog zeer moeilijk zijn dat overbrengen, van zulke zware lasten, in oorlogstijd uit te voeren. In elk geval zouden dan toch de affuiten en ramen niet zijn te benutten. Voor zulk eene uitzondering kan men echter niet de voordeelen opofferen aan een zwaarder kaliber verbonden, zoo ten minste die voordeelen dringend noodig zijn. De *uitwerking van den vuurmond moet groot genoeg zijn voor het beoogde doel*, dit is de alles overheerschende eisch. Nu is om pantsers te doorboren als die van de *Glatton* (pantserdikte 30,5 c.M.) en de *Rupert* (pantserdikte 28 en 30,5 c.M.), schepen die niet meer dan 6 meter diep treden, het kanon van 28 c.M., op den afstand waarop die schepen onze batterijen, bijvoorbeeld die te Helder, kunnen voorbij stoomen, niet voldoende en kan daartoe alleen het kanon van 30,5 c.M. dienen.

De uitwerking van een projectiel hangt af van zijne levende kracht, dat is van zijn gewigt en van de trefsnelheid, en daar het gewigt van het kaliber afhankelijk is, is ook de uitwerking grootendeels van het kaliber afhankelijk.

Het kanon van 30,5 c.M. schiet met eene buskruidlading van 65 kilogr., een projectiel van 305 kilogr. met eene aanvankelijke snelheid van ongeveer 460 meters; terwijl bij het kanon van 28 c.M. die getallen respectievelijk zijn: 40, 234 en 440.

Deze cijfers worden voldoende geacht om aan te toonen hoezeer beide kanonnen, wegens hun verschil in kaliber en dus in gewigt van het projectiel, in uitwerking moeten verschillen, en dat dit werkelijk het geval is, moge uit een paar voorbeelden nader blijken.

(1) Dat ook veldgeschut van 8,7 c.M., waarmede evenzeer proeven worden genomen, hier vermeld werd, is eene schrijffout.

Bij de in 1872 en 1873 in Pruisen genomen proeven tegen panterschilden, doorboorde op 150 meters afstand het projectiel van het kanon van 28 c. M. eene schijf, gedeekt met platen dik 30,5 c. M.; terwijl het projectiel van het kanon van 26 c. M., wegende 188 kilogr., geschoten met 35 kilogr. buskruidlading en eene trefsnelheid van 440 meters, die schijf niet doorboorde.

Bij de proeven in 1875 doorboorde het projectiel van het kanon van 30,5 c. M. en op 200 meters afstand, eene schijf waarvan de gezamenlijke ijzerdikte der pantsering 42,6 c. M. bedroeg; terwijl 4, door middel van electriciteit gelijktijdig op eene plaat der schijf afgegeven schoten uit 4 kanonnen van 26 c. M., het voorste schild wel belangrijk beschadigden, doch het achterste schild niet konden doorboren.

Doch ook al was het kanon van 28 c. M. op dit oogenblik nog juist voldoende, dan nog zou het verkeerd te achten zijn, dien vuurmond, die misschien na kort tijdsverloop weer onvoldoende zou zijn, aan te schaffen, nu een zwaarder vuurmond *bestaat*, die bovendien het voordeel heeft zijne veel sterkere uitwerking mede op een veel grooteren afstand te geven.

In de meeste Rijken is of wordt dan ook voor de kustverdediging een kanon van grooter kaliber dan 28 c. M. aangenomen. Frankrijk en Italie hebben het kanon van 32 c. M. In Engeland is het kanon van 30,5 c. M. ingevoerd en wordt een van grooter kaliber beproefd. In Duitschland neemt men proeven met een kanon van 35 c. M.

Zoo ooit dan is men zeker bij deze zaak verplicht, ter voorkoming van tijdroovende proeven en groote kosten, de vuurmonden te nemen die elders als goed zijn bevonden. Wat de kosten van aanschaffing betreft, deze verschillen niet in die mate dat zij een overwegend bezwaar zijn tegen de aanschaffing van het grootere kaliber. Het kanon van 30,5 c. M. met affuit kost f 109 520, dat van 28 c. M. f 81 060.

De kustbatterijen welke gedeeltelijk met kanonnen van 30,5 c. M. zullen bewapend worden, zijn die welke gezigt hebben op de reede van Texel en die het binnenloopen door het Westgat moeten tegengaan. Het getal benodigde vuurmonden zal bedragen 20, zullende daarvoor even zooveel kanonnen van 24 c. M. minder worden aangeschaft.

Wat het ijzeren kanon van 24 c. M. betreft, de ondergeteekende kent daaraan voldoende uitwerking toe om met een projectiel van 144 kilogr., eene lading van 24 kilogr. buskruid en eene aanvankelijke snelheid van ongeveer 380 meters, op 800 meter afstand pantzers van 20,6 c. m. en op 1200 meters pantzers van 15 c. M. te doorboren. Daar nu onder de aanvallende schepen velen zullen wezen, die geheel of gedeeltelijk niet zwaarder gepantserd zijn, zoo kunnen deze vuurmonden en nog meer de stalen van 24 c. M. zeer goede diensten bewijzen.

Een uitvoerig onderzoek heeft plaats gehad naar de mogelijkheid vaartuigen — zolderschuiten — te bezigen om daarop ligt geschut te plaatsen. De uitslag van dit onderzoek is voor speciale gedeelten onzer linien zeer bevredigend geweest, zoodat het voornemen bestaat — en waaraan ook reeds begin van uitvoering is gegeven — om de verschillende benodigdheden aan te schaffen en op te leggen, ten einde in oorlogstijd schuiten aldus in te kunnen rigten, terwijl last is gegeven, het personeel, voor zooveel daartoe gelegenheid bestaat, daarmede te oefenen. Waar zwaarder bewapende schepen kunnen optreden, zal de marine in de behoeften moeten voorzien.

Art. 2. Het bronzen kanon van 12 c. M. K. wordt voorgesteld omdat dit voldoende uitwerking heeft voor het beoogde doel, veel minder kost dan het stalen kanon van dat kaliber en door ons zelf kan worden vervaardigd. Dat het Departement van Marine alleen stalen kanonnen van 12 c. M. K. neemt is misschien op dit oogenblik waar, maar dat dit geschieden zou omdat het de bronzen vuurmonden van dat kaliber onvoldoende acht, is moeilijk overeen te brengen met het feit, dat dezerzijds, ingevolge eene daartoe strekkende aanvraag, voor het Departement van Marine nog van laatstbedoelde stukken aan 's Rijks gieterij worden vervaardigd.

Omtrent de proeven, waarvan sprake is in § 10 van de Memorie van Toelichting, moet de ondergeteekende opmerken, dat deze niet betrekking hebben op vuurmonden

van het kaliber van 12 c. M. en dat, uit eene proef met een kanon van 8,7 c. M. nog lang niet met zekerheid is te zeggen of het gebruik van staal of staal-brons ook op dat van 12 c. M. is toe te passen, zoodat het dus niet onraadzaam wordt geacht, deze vuurmonden van gewoon brons te nemen.

Wat overigens de mededeelingen van dagbladen en tijdschriften betreft, mag men betwijfelen of deze naast de voordeelen ook wel altijd de ondervonden nadeelen en teleurstellingen aangeven, terwijl niet altijd is na te gaan of bijzondere oorzaken, niet in verband staande met de uitwerking, tot de aanneming hebben gedrongen, misschien zelfs ondanks het niet volkomen slagen van de proef.

De Minister kan de verzekering geven dat alles in het werk wordt gesteld om omtrent dit punt op de hoogte van den gang der zaak te blijven.

Art. 3. Wat de taakverdeeling van de torpedo-dienst tusschen land- en zeemagt betreft, zoo zijn de *offensive* torpedo's onder het Departement van Marine gebragt, en voor het Departement van Oorlog dus de *defensive* torpedo's overgebleven, gelijk bij de 1ste alinea der hierna genoemde § 11 der Memorie van Toelichting is vermeld.

Tot beantwoording van de verdere vragen ten aanzien der torpedo's, zal de Minister thans niet in nadere beschouwingen treden, daar hij de behandeling dier punten in een openbaar stuk niet in 's lands belang acht.

IIde AFDEELING.

Materieel der genie.

Art. 4. Het is voor een geregeld beheer volstrekt noodig dat de dienst der genie-officieren niet in afzonderlijke deelen gesplitst worde. De grenzen zouden niet wel zijn af te bakenen, omdat de verschillende werkzaamheden veelvuldig in elkander grijpen, en, ook wat verantwoordelijkheid van gezag en beheer aangaat, volstrekt niet zijn te scheiden. De gepensioneerde genie-officieren zijn in den regel op te gevorderden leeftijd en van te hoogen rang om weder in ondergeschikte betrekkingen te kunnen worden geplaatst. De civile ingenieurs zijn slechts tijdelijk in dienst, en kunnen dan ook alleen individueel bij de genie-kommandementen worden ingedeeld, om zoodanig werkzaam te zijn, als de aard hunner bekwamheden het meest gewenscht doet voorkomen. De geregelde gang van zaken vordert te zeer dat de beschikbare werkkrachten op het voordeligst worden aangewend, om daarin niet den besten waarborg te vinden, dat dit punt met de vereischte zorg wordt ter harte genomen; wierd dit verwaarloosd, dan zoude het bestuur en de kommandanten der genie er allereerst en in hooge mate de slechte gevolgen van ondervinden.

Art. 5, I. De Minister vertrouwt dat nu althans zijne beginselen en plannen niet meer geacht zullen worden in het duister te liggen, en het duidelijk zal gebleken zijn dat hij voor de Nieuwe Hollandsche waterlinie geene meerdere nieuwe werken noodig acht, dan die welke in dit artikel, hoofdzakelijk onder 6°, zijn aangegeven.

Behalve wat ten aanzien van het offensief van Naarden reeds hiervoren is vermeld, is dan ook het laten vervallen der door zijnen ambtsvoorganger gewenschte forten Westbroek, Bureveld en Oud-Wulven; en het voorstellen van de batterijen bij den Gagel, alsmede de batterij aan den hoofdijk en die aan het Hemeltje, datgene, wat zijn beginsel en zijne voorstellen karakteriseert. Over een en ander wordt bij de hiervolgende onderdeelen van dit artikel nader gesproken.

De Minister durft veronderstellen dat na deze zoo bepaalde uiteenzetting van zijne beginselen, en bij de algemeene bekendheid met de ligging der bestaande forten in de Utrechtsche linie, het bij de Memorie van Beantwoording voegen van een kaart der Utrechtsche linie wel niet meer noodig zal geoordeeld worden.

De beantwoording van hetgeen verder voorkomt in de algemeene beschouwing nopens dit artikel, volgt later en meer bepaaldelijk bij de behandeling der slotpunten van het Voorloopig Verslag.

4°. Het is reeds gezegd, en uit hetgeen bij het ontwerp van wet onder het hierbedoelde punt is voorgesteld blijkt het bovendien duidelijk, dat de Minister niet deelt in het gevoelen van zijn voorganger, dat een vooruitgeschoven fort te Westbroek — uit den aard der zaak dan een sterk en zelfstandig werk — gevorderd wordt. Evenmin meent hij, dat het bij gebreke van dien noodzakelijk is den post aan den Gagel tot een dergelijk groot werk te hervormen. Hij acht zelfs zulke uitbreiding van den fortbouw niet wenschelijk. Hij zou niet willen medewerken om door vermeerdering van het aantal groote zelfstandige forten, de hoofdkracht der defensie, als het ware over te brengen naar eene vooruitliggende linie in meer accessibel terrein, dat zooveel gunstiger is voor de aanvalswerken en operatiën des vijands tegen die forten.

Volgens zijn stelsel wordt de permanente defensie alhier voldoende geacht, wanneer de voorgestelde verbeteringen aan den post van den Gagel zullen zijn verrigt en daarbij tevens de vuuruitwerking van dien post zal zijn vermeerderd door twee batterijen aan weërszijden nevens dit werk, welker aanleg hij zeker niet tot oorlogstijd zoude willen uitstellen.

Bovendien houdt hij zich overtuigd dat zelfs, wanneer volgens het stelsel van zijn voorganger het fort te Westbroek ware aangenomen, men er toch ook toe zoude hebben moeten komen om de hierbedoelde verbeteringen aan den Gagel te laten volgen, door de overweging, dat, zoo zulks niet geschiedde, de geheele verdediging van dit gedeelte der linie zoude verloren gaan met het verlies van het fort Westbroek, en dus uitsluitend zoude berusten op het behouden van dit laatstgenoemde fort in meer accessibel terrein gelegen.

De forten Rijnauwen en Vechten zullen door het besteden der aangevraagde gelden voltooid en in staat gebragt worden om te kunnen beantwoorden aan het doel, waarmede zij gebouwd zijn.

5°. In den toelichtenden staat der begrooting voor 1875 is medegedeeld dat het bedrag der gezamenlijke kosten voor de verbetering van het fort op de Biltstraat op f 200 000 is geraamd. Dat bedrag zal niet overschreden worden.

Als aan dit fort te besteden, werd op genoemden staat uitgetrokken voor 1875 f 50 000. Bij het opmaken dezer begrooting werd daarvoor f 70 000 voor 1876 gebragt. Intusschen heeft de te volgen gang van het werk, die toenmaals nog niet met juistheid te beoordeelen was, medegebragt, dat er uit de dienst van 1875 waarschijnlijk zullen moeten worden betaald ongeveer f 80 000, en uit die van 1876 f 95 000, terwijl alsdan met f 20 000 op 1877 het gheele werk zal voltooid zijn. Kwam nu het denkbeeld in verwezenlijking, dat alle onderdeelen, door splitsing van het artikel in meerdere artikelen, reeds bij het opmaken der begrooting tot de juiste som zouden moeten worden geraamd, dan zoude reeds dadelijk hiervoor een afzonderlijk wets-ontwerp moeten worden aangeboden, al is het ook dat die meerdere sommen door vermindering op de andere onderdeelen kunnen worden gecompenseerd. Dit moge als een bewijsgrond strekken voor hetgeen bij het laatste punt van deze Memorie zal worden aangevoerd.

6°. Voor de versterking der meer teruggetrokken bestaande linie door eene batterij aan den Hoofddijk en eene batterij aan het Hemeltje, in het ontwerp-ENGELVAART voorkomende, zijn bij het ontwerp-VAN STIRUM, de zelfstandige forten Bureveld en Oud-Wulven in de plaats getreden. De beginselen van den Minister brengen evenwel mede om ook hier tot zijne bekende opvatting der voltooiing van het vestingstelsel terug te keeren, en omtrent de evenbedoelde forten zijn in algemeenen zin insgelijks de beschouwingen van toepassing, ad 4°. hiervoren ten aanzien van het niet aanleggen van een fort te Westbroek ontwikkeld. Verder mag hier nog bij opgemerkt worden dat thans vrij algemeen door de voorstanders van meer uitgebreiden fortbouw wordt erkend, dat het fort te Bureveld alléén nog niet aan de eischen van dit stelsel voor de positie bij de Bilt zoude voldoen; alsmede, dat in hetzelfde stelsel een fort voorwaarts van Houten, beter zoude voldoen dan een fort te Oud-Wulven.

Men moge nu de beginselen van den Minister niet toegedaan zijn, toch kan men daarom zijn plan geen verouderd plan noemen, en men zal dit wel willen toegeven, wanneer hij mededeelt, dat zijne zienswijze ook geheel in overeenstemming is met het gevoelen van de commissie, in Februarij jl. door 's Ministers voorganger benoemd om na locale inspectie te adviseren ten opzichte van het aanleggen der forten Westbroek, Bureveld en Oud-Wulven, — welk advies in de laatste helft der maand Maart werd uitgebragt.

7°. De Minister is niet voornemens om, na de voltooiing der stelling van Honswijk, nog een fort tot dekking van de brug bij Kuilenburg voor te stellen.

9°. Het verbeteren der inundatiemiddelen bij Tiel zal moeten bestaan in het maken eener sluis in den Waalbandijk beneden Tiel, met een afvoerkanaal naar de Linge. Later zullen nadere overwegingen en onderzoekingen moeten leeren, of tusschen de monding van het te graven kanaal en die der Korne, nog eenige rivierverbeteringen noodig zullen zijn.

De kosten van de sluis met kanaal en daarbij behoorende dijken, bruggen en waterkeeringen, zijn op f 500 000 begroot.

Steeds wordt over alle werken, waarbij men in aanraking komt met rivieren, dijken enz., met den waterstaat in overleg getreden en de ontwerpen ter beoordeeling aan het Departement van Binnenlandsche Zaken gezonden. De meening dat zulks *weinig of niet* plaats heeft, is derhalve ongegrond. Juist bij dit werk hebben niet alleen reeds vier jaren lang overleggingen plaats gehad, maar het ontwerp is geheel in samenwerking met gemeld Departement opgemaakt; dienvolgens bestaat het voornemen niet om dit kanaal voor de scheepvaart in te rigten.

10°. De stelling van Asperen behoort, wegens hare eigenaardige ligging, tot eene der moeilijkste, om, zonder dat men daarbij in uitersten vervalt, naar eisch te kunnen worden versterkt. Verschillende globale ontwerpen zijn daarvan in overweging genomen nadat een vroeger meer uitgewerkt plan, om verschillende redenen, vooral van lokalen aard, ter zijde gelegd is moeten worden.

Na de indiening der begrooting is echter de wet voor den aanleg van spoorwegen voor rekening van den Staat tot stand gekomen. Onder de daarbij vastgestelde lijnen behoort ook de lijn Dordrecht-Elst, welke de Nieuwe Hollandsche waterlinie nabij Asperen zal snijden.

In afwachting dat de juiste rigting van die spoorweglijn zal zijn aangewezen — waarbij de verdedigingsbelangen niet uit het oog zullen worden verloren, — kan bezwaarlijk een definitief plan worden vastgesteld en de Minister hieromtrent dan ook nog geene bepaalde beslissing mededeelen.

12°. Eene batterij vóór Woudrichem, bij Rijswijk, zoo als vroeger ontworpen was, zou weinig beduiden en niet aan het doel beantwoorden, mede omdat zij te dicht bij Woudrichem zou zijn gelegen. Bovendien was de plaats, ook met het oog op de grondgesteldheid, ongeschikt te achten. Het ontwerp, zoo als het daar lag, kon niet uitgevoerd worden, maar zou nog, door nader onderzoek, tot latere voorstellen kunnen leiden. Veel meer vooruit te gaan zou een uitgebreider stelsel van werken ten gevolge hebben dan wenschelijk wordt geacht of in 's Ministers bedoeling ligt.

Er blijft dus niets anders over dan zich voor het oogenblik te bepalen tot het verbeteren van Woudrichem. Deze plaats moet men niet, al draagt zij den naam van vesting, als eene vesting in de gewone beteekenis van het woord beschouwen, maar meer als een fort of groote batterij op een zeer gewichtig punt aan de zamenvloeiing van twee groote rivieren. Als zoodanig moet zij van bomvrije gebouwen voorzien worden en den wal overeenkomstig de eischen der tegenwoordige artillerie ingerigt worden.

Woudrichem te verlaten kan toch wel niet in iemands bedoeling liggen, want, deed men dit, dan zou de vijand vrij spel hebben om langs en achter de rivierdijken gedekt te naderen en batterijen aan te leggen, die Vuren in de keel en Gorinchem in het front zouden beschieten en alzoo de kracht der linie zouden verlammen. Daartegen moet worden gewaakt.

Art. 6. Wat de positie van den Helder betreft.

Hierbij wordt tevens en in de eerste plaats beantwoord hetgeen daaromtrent ad § 2 in het Voorloopig Verslag is gezegd.

Reeds deed 's Ministers voorganger, bij zijne Memorie van Beantwoording dd. 10 December 1874 (bladz. 12), kennen, dat de batterij Wierhoofd door hare ligging niet die uitbreiding kan erlangen welke zij behoeft om haar doel — het beschermen der haven van het Nieuwediep — te bereiken, en daarom vermoedelijk zou moeten worden ondersteund door een op de Harssens aan te leggen werk. Daar nu bedoelde Minister een bepaald voorstander was van den aanleg van een fort op de Laan, blijkt ten duidelijkste, dat een werk op de Harssens niet *in plaats* maar *nevens* een fort op de Laan zou hebben moeten komen.

Evenmin als zijn voorganger wil de Minister de batterij Wierhoofd onveranderd laten. Ook zou de Minister geen bepaald tegenstander zijn van eene batterij op den dijk bij het Meteorologisch observatorium, waar zij eerst ontworpen is, indien zij daar ter plaatse kon gemaakt worden. Doch hij moet hier opmerken, dat zijn voorganger, in zijne Memorie van Toelichting dd. 9 October 1874, reeds gesproken heeft van eene batterij op den dijk tusschen Kaaphoofd en het Meteorologisch observatorium, aangezien reeds toen de bezwaren bekend waren, die zich tegen de eerst aangewezen plaats voordeden en die vroeger over het hoofd schijnen gezien te zijn.

Wat later aan het landfront nog zal moeten verbeterd worden heeft nog geen punt van gezette overweging bij den Minister uitgemaakt, althans niet in die mate, dat hij reeds nu daaromtrent stellige mededeelingen zou kunnen doen; trouwens is dit geheel zonder invloed op den bouw der kustbatterijen, die in de eerste plaats noodig zijn.

Overgaande tot hetgeen omtrent deze positie in art. 6 van 't Verslag voorkomt, wordt het volgende medegedeeld.

Het doen van grondboringen in volle zee, is een werk dat, door zijnen exceptionelen aard, niet door ieder aannemer naar eisch is uit te voeren, en waarbij veel speciale ondervinding wordt vereischt. Men zal dus daarmede aanvangen op de Harssens, waar zoodanige boringen gemakkelijker zijn te verrigten, met het voornemen om vervolgens ook eenige boringen op de Laan te doen, als wanneer de ondervinding, daaromtrent bij de Harssens opgedaan, van veel nut zal kunnen wezen. Hij zoude dan niet gaarne zoodanige gelegenheid laten voorbijgaan om aan den wersch van velen te voldoen, terwijl toch de kennis dier gronden op de Laan in geen geval onbelangrijk kan worden geacht.

De Minister is zeer bepaald het gevoelen toegedaan, dat men voor de verdediging van dit zeegat zich zal moeten beperken tot de zwaar bewapende kustbatterijen, waarbij het fort op de Harssens zich zal behooren aan te sluiten. Hij zal dus zijnerzijds niet tot het voorstellen van een fort op de Laan overgaan, al zoude hem ook de uitvoerbaarheid van dit werk mogen blijken.

Konde hij — hetgeen niet het geval is — instemmen met het stelsel om eene groote uitgebreidheid aan den fortbouw ter verdediging dezer positie te geven (welk stelsel echter, gelijk hiervoren is gezegd, buiten invloed blijft op den bouw der kustbatterijen) dan zoude hij een fort op de Laan verre verkiezen boven een fort op den Zuidwal.

In de begrooting zijn geene gelden voor den bouw van een fort op de Harssens gevraagd; maar alleen tot voorbereidende werkzaamheden er van, (zie Toelichtenden staat) dat zijn: onderzoekingen, opnemingen en dergelijken. Reeds in het loopende jaar zijn daar opnemingen verrigt, en als de uitkomst mogt doen blijken dat zij onvoldoende zijn, dan is men voornemens er meerdere te laten doen. Men moet de noodige gegevens hebben, alvorens over de mogelijkheid en wijze van uitvoering in overleg te treden met de Departementen van Binnenlandsche Zaken en van Marine. Voor den bouw zelve van het fort en wat er toe gerekend kan worden te behooren, zullen geen gelden worden uitgetrokken, dan nadat met die Departementen de zaak behandeld en in staat van wijzen gebracht is.

De aangevraagde gelden moeten, behalve voor die onderzoekingen of opmetingen, dienen tot het verbeteren der Oostbatterij, reeds een aanbesteed werk, het verbeteren der kustbatterij Erfprins, een dezer dagen aan te besteden werk, alsmede tot de verbetering van het fort Kijkduin

voor welke laatste het voornemen bestaat de aanbesteding zoo mogelijk nog in dit jaar en anders in het begin van het volgende te doen plaats hebben.

Tot de verbetering van laatstgenoemd fort behoort ook de bouw van een nieuwen lichttoren buiten het fort. De ontwerpen daarvan worden bij het Departement van Marine opgemaakt, en die arbeid is zoo ver gevorderd, dat waarschijnlijk nog in dit jaar de aanbesteding, althans gedeeltelijk, zal kunnen geschieden.

Dat niet tot de verbetering van de batterij Kaaphoofd zal worden overgegaan, vóór de aangrenzende dijkbatterij op het fort Erfprins gereed is, heeft tot reden, dat daar anders al het zware geschut buiten batterij, en alzoo dit gedeelte der stelling geheel weerloos zou zijn. Gelijke redenen gelden voor het nog niet onderhanden nemen van de batterij Wierhoofd.

In de begrooting zijn geene gelden uitsluitend voor eene batterij nabij het Meteorologisch observatorium uitgetrokken, aangezien die batterij is zamengevallen met het zee-front van het fort Erfprins. Verschillende ontwerpen zijn gemaakt tot eene kustbatterij op de vroeger aangenomen plaats, aan den Helderschen hoek beoosten het observatorium. De onderzoekingen leidden evenwel reeds vroeger tot de overtuiging, dat tegen de uitvoering onoverkomelijke bezwaren bestaan, omdat aldaar de dijk zeer smal en onmiddellijk, met zeer steile helling, tegen diep water gelegen is, en dus daarin niet gegraven kan worden. Aan het meer achteruit trekken der batterij kan niet worden gedacht, wijl men dan verplicht zou zijn, een groot gedeelte van de kom der gemeente weg te ruimen. Daarop is de mogelijkheid nagegaan om de batterij te maken in of op den breeden dijk, tusschen Kaaphoofd en het observatorium. Ook de uitwerking der desbetreffende ontwerpen leidde niet tot bevredigende uitkomsten, weshalve reeds door 's Ministers voorganger besloten werd, de batterij op het daartoe te wijzigen en voort te brengen zee-front van het fort Erfprins te maken. De dijk zal nu zoo ver als de waterstaatsbelangen het gedoogen worden weggegraven, om daarachter de kustbatterij zoo nabij het vaarwater mogelijk aan te leggen. Zij zal door eene natte gracht stormvrij zijn, en door de daaronder te maken gebouwen tevens voorzien in het gebrek aan bomvrije gebouwen in genoemd fort.

Zoo als reeds boven gezegd is, moeten behalve voor eenige onderzoekingen en opnemingen, de voor de stelling van Helder aangevraagde gelden dienen tot voortzetting der werken waarvan de aanbestedingen hebben plaats gehad of weldra zullen geschieden, dat is: van de verbetering der Oostbatterij, van fort Kijkduin en van fort Erfprins (met inbegrip der dijk-batterij, ook genoemd de batterij nabij het Meteorologisch observatorium). Het zijn dus termijnen van werken waarvoor dit jaar gelden waren toegestaan, welke verdeeld moeten worden naar mate de vorderingen der uitvoering. Al had men derhalve de thans aangevraagde som in drie eenigzins willekeurig bepaalde deelen verdeeld, dan zou men toch moeten wijzigen. In geval de drie werken bij de aanbidding der begrooting reeds aanbesteed hadden kunnen zijn, zou die som iets naauwkeuriger bepaald hebben kunnen worden. Het aut zou echter gering zijn geweest.

De drijvende batterijen, type Popoffka, wekken ook zeer de belangstelling van den Minister van Oorlog. Hij stemt in met hetgeen daaromtrent door zijnen ambtgenoot voor Marine bij de Memorie van Beantwoording van het VIde hoofdstuk der Staatsbegrooting wordt gezegd, en neemt mitsdien de vrijheid daarnaar te verwijzen.

Art. 7. De zaak der sperforten vereischt nadere toelichting.

Het eigenaardige karakter dier fortten bestaat daarin, dat zij bestemd zijn een bepaald acces onder hun vuur te houden, ook nog, wanneer zij door een eventuelen terugtogt onzer troepen geheel aan zich zelve zijn overgelaten, en zulks alhier met het bepaalde doel om het gebruik van den spoorweg tot aanvoer van zwaar belegeringsmaterieel zoo lang mogelijk aan den vijand te ontzeggen. Voor zoodanig doel worden nu bij voorkeur de punten gekozen der rivier-overgangen, omdat aldaar het omleggen van den spoorweg buiten het bereik van ons geschut voor den vijand de meeste bezwaren oplevert, terwijl bovendien de

spoorwegbruggen alsdan niet geheel vernield behoeven te worden om de herstelling daarvan in korten tijd aan den vijand te beletten.

Bij het aanleggen van defensie-werken zijn de kosten niet altijd evenredig aan het beoogde nut, en tot zekere grens kan men dan ook niet het uitvoeren van werken geheel achterwege laten om reden van de betrekkelijk groote kosten daaraan verbonden.

Dit genoemd karakter der sperforten brengt nu mede, dat zeer hooge eischen van zelfstandigheid, stormvrijheid en beveiliging van bezetting en geschut daarbij gesteld moeten en dus groote kosten niet kunnen vermeden worden zonder het gewigtige, maar toch eenzijdige doel, dat men tracht te bereiken, geheel te missen.

Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat de ontwerpen van de eerste sperforten met meer dan gewone naauwgezetheid werden overwogen, en dit zoeken als het ware naar een type van constructie, tot langdurig overleg omtrent onderscheidene vóór-ontwerpen heeft geleid. Reeds 's Ministers voorganger deelde mede dat zoodanig sperfort op 12 ton zoude komen; de Minister zelve vreest dat die kosten bezwaarlijk veel beneden een millioen kunnen zijn; maar hoe dan ook, hij zoude niet gaarne dienaangaande eene beslissing nemen, zonder een naauwgezet overleg om tot de doelmatigste constructie te geraken, te doen voorafgaan.

De reden dat de Minister zich niet met de keuze der plaatsen van zijnen ambtsvoorganger kan vereenigen, is daarin gelegen, dat de plaatsing op den linkeroever, in het verlengde van de brug, te uitsluitend aan het eenzijdige hoofddoel der sperforten voldoet, en hij door het kiezen der ligging op den rechteroever, zonder iets aan dit hoofddoel te kort te doen, eene meerdere werking aan die forten verzekert voor andere mogelijke omstandigheden, die zich bij onderscheidene oorlogstoestanden kunnen voordoen.

Zoo zal de ligging van het fort op de Marschweide, aan de noordzijde van Zutphen, niet alleen aan den vijand het gebruik maken van de spoorwegbaan tot overgang van den IJssel beletten, maar hem zelfs reeds in hooge mate in zijne bewegingen belemmeren bij de nadering tot de stad en bij het tot daar aanvoeren van materieel en berooidigheden, in één woord, bij de rustige vestiging in of nabij die stad van eene depôtplaats voor zijne vooruitrukkende troepen; welke vestiging voor hem vooral van belang is te achten, in geval hij, bij gebreke van het verdere gebruik van den spoorweg, zou moeten trachten zijn zwaar materieel door andere middelen over den IJssel en verder langs de kunstwegen te vervoeren, ten aanval op onze centrale linien.

Nog meer zal die ligging in ons belang zijn, wanneer bijzondere oorlogstoestanden aanleiding mogten geven dat belangrijke gedeelten van ons veldleger in verband met bondgenooten, bij een algemeenen oorlog aan die zijde zouden moeten opereren.

Bij Zwolle zal evenzeer de ligging op den rechteroever kunnen medewerken tot het steunen der veldoperaties van onze troepen, wanneer de evenbedoelde oorlogstoestanden het nemen van positie aan den Beneden-IJssel mogten vereischen.

Bovendien mag eene beschouwing, hoewel van ondergeschikt krijgskundig belang, hier toch niet geheel onvermeld worden gelaten, namelijk, dat voor beide genoemde plaatsen, de ligging van de forten op den rechteroever, beter gelegenheid geeft om door de vuuruitwerking van het fort tegenover de vijandelijke operaties de steden zelve en hare omgeving te dekken en te sparen, dan dit bij de ligging op den linkeroever het geval zoude kunnen zijn.

De redenen, welke er verleden jaar toe geleid hebben om de ontwerpen voor de sperforten te Zwolle en te Zutphen het eerst onderhanden te nemen, bestaan nog. Thans de bewerking dier ontwerpen te laten rusten om aan dat voor het fort bij Westerfoort te beginnen, zoude eene niet wenschelijke vertraging geven, en het bewerken van alle drie te gelijk de beschikbare werkkrachten, zoowel wat het maken van doelmatige projecten als het behoorlijk leiden der onteigening en uitvoering betreft, te boven gaan.

Art. 8. De aanleiding tot het voorstellen eener wijziging in de volgorde van uitvoering der werken, is reeds behandeld in het laatste gedeelte der algemeene beschouwingen van deze Memorie, ad §§ 1 en 2.

Te Willemstad is volslagen gebrek aan bomvrije gebouwen, terwijl er zelfs weinig en dan nog maar zeer middelmatige andere militaire gebouwen, als kazernen, enz. gevonden worden. In dat gebrek wenscht de Minister spoedig te voorzien. Hij heeft dien ten gevolge de verbetering of den aanleg van forten niet uit het oog verloren, en bevelen zijn gegeven, om ontwerpen tot verbetering van het fort de Ruiter en tot aanleg van een werk op den Stadschen dijk uit te werken.

Art. 9, 1°. De samenhang van den bouw van een fort nabij den nieuwen Maasmond met dien van den spoorweg naar den Hoek van Holland, kan de Minister niet toestemmen. Het voorname, ja eenig doel van dergelijk werk is, een vijand te beletten den Maasmond binnen te dringen. Gaarne toegevende dat aldaar torpedo's zeer nuttig aangewend zullen kunnen worden, moet men toch opmerken, dat daarom eene batterij er niet overbodig zal wezen. Eerstbedoelde vernielings-voorwerpen kunnen soms niet bij tijds worden gelegd omdat men den waterweg open wil houden, en liggen zij er eenmaal dan dienen zij bewaakt te worden. Bovendien, thans heeft men de keuze eener goede plaats tot aanleg, die zoodanig is te bepalen, dat zij niet belemmert de projecten voor eene eventuele haven aldaar. Het is de vraag of, als er eenmaal eene soort van havenstad verzezen is, dit nog het geval zou zijn.

Hoewel het een zelfstandig werk moet wezen, zijn de eischen ten aanzien der inrigting, met het oog op den aanval waaraan het kan blootgesteld zijn zoo te water als te land, veel minder dan dit bij de kustforten aan de andere zeegaten en bij de sperforten aan den IJssel het geval is. Het kostbare ontwerp, daarvoor opgemaakt, heeft den Minister om die reden niet kunnen voldoen en zal daarom aanmerkelijk gewijzigd moeten worden.

De verdediging van den mond van het Noordzeekanaal door eene permanente versterking, acht de Minister, wegens den stand der werkzaamheden en de locale omstandigheden, beter voor uitstel vatbaar dan die van den Maasmond, en hij heeft dus nog geene ontwerpen daaronder overwogen. Hoewel er vele projecten omtrent de stelling van Amsterdam bestaan, heeft hij die nog niet in gezette overweging genomen, als van oordeel zijnde, dat het wenschelijk is in de eerste plaats te voorzien in de verdediging der door hem voorgestelde punten, en dat het te gelijkertijd aanvangen der werken ook van deze stelling, de beschikbare werkkrachten zoude te boven gaan.

2°. Wat de verdediging van het Haringvliet aangaat, moet in de eerste plaats de vesting Hellevoetsluis, die in zeer onvoldoenden staat is, verbeterd worden. Zonder dat zal eene batterij aan de Hoornsche hoofden, 4000 meter verder opwaarts gelegen, weinig baten. Blijft de vesting in haren gebrekkigen toestand, dan zal het een vijand weinig moeite kosten haar te nemen en alsdan is hij tevens meester van het land van Voorne en het kanaal door dat eiland. Hij zal zich, in dergelijk geval, weinig om een werk aan de Hoornsche hoofden bekreunen. Om die reden is ook het aanleggen van een werk aan de Hoornsche hoofden nog niet door den Minister zoo bepaald overwogen, dat hij daaromtrent tot het doen van voorstellen zou kunnen overgaan. Eerder denkt hij er aan, hoedanig het geschiktst eene batterij aan de Quack tot het weren van een aanval op deze positie zal kunnen medewerken, maar tot eene bepaalde beslissing betreffende de inrigting daarvan is hij nog niet gekomen.

Art. 10. In vele forten zijn de gebouwen niet behoorlijk voorzien van de noodige inrigtingen en voorwerpen, vereischt tot gebruik en bewoning. Zulks aan te schaffen is het doel van dezen post. Daartoe behooren rakken in munitie-magazijnen, meubelen, het verbeteren van keukens en dergelijken; een en ander te detailleren is zeer moeijelijk. Mogten de gelden worden toegestaan, dan zal overal worden nagegaan wat er ontbreekt, en daarin worden voorzien.

Art. 11. In verschillende gedeelten der Nieuwe Hollandse waterlinie zijn voorwerpen opgelegd, die in 1870 gediend hebben tot telegraphische verbindingen. Volledig is

die voorraad in geenen deele, en de aangevraagde som moet dienen om het ontbrekende aan te vullen, opdat bij opkomend oorlogsgevaar onmiddellijk de noodige telegraphische verbindingen kunnen worden daargesteld. In vreedestijd die verbindingen te maken, zou geen doel treffen; het onderhoud zou moeilijk en kostbaar zijn, en daarbij zou men op het bezwaar stuiten, dat particulier eigendom niet altijd zou kunnen vermeden worden. Intusschen zal men nagaan of sommige gedeelten reeds vooraf in vreedestijd kunnen worden gemaakt. Het algemeene stelsel is, de verbindingen in de nabijheid der forten onderaards te maken, en ze overigens naar plaatselijke toestanden te regelen.

Art. 12. Deze som is alleen gevraagd om op sommige plaatsen opnemingen te kunnen doen voor werken, die eerst later moeten worden gemaakt en nu niet in het wetsontwerp voorkomen. Die gelden zullen dus dienen om bij tijds tot meer bepaalde onderzoeken te kunnen komen. Uitgebreid zullen zij uit den aard der zaak niet wezen; mogt het nader blijken dat zij zonder uitstel van meer omvang mogten noodig zijn, dan zou, des gevorderd, eene som uit den post voor onvoorzien uitgaven kunnen overgeschreven worden. Tot het uittrekken dezer som is men gebragt, doordat zich dit jaar het gemis van gelden, tot gezegd einde bestemd, zeer heeft doen gevoelen.

IIIde AFDEELING.

Art. 13. Daar uit den aard der zaak dit artikel niet juist is te bepalen, kan de uitgetrokken som voor eene begrooting van 67 ton bezwaarlijk als te ruim worden beschouwd, vooral niet wanneer in aanmerking wordt genomen, dat het globale der ramingen van zoo vele onderscheidene posten niet kan worden vermeden, — gelijk op onderscheidene plaatsen is aangetoond.

Art. II.

Hiervoren, bij de beantwoording ad § 3, is reeds gezegd dat de aanvraag der gelden geregeld is naar hetgeen geacht wordt dat in 1876 zal kunnen worden verwerkt. Daarbij zal de verdeling van de te verwerken sommen over verscheidene linien, tot het doorgaand waarborgen der verdedigbaarheid voorgesteld, tevens ten goede komen van de doelmatige verdeling der beschikbare werkkrachten in de onderscheidene garnizoenen, alwaar toch voor de loopende dienst steeds genie-personeel moet aanwezig zijn.

Dit neemt niet weg dat het bedrag dier aanvraag niet anders kan zijn dan eene raming, die niet door naauwkeurige cijfers bepaald kan worden vastgesteld, en dit wel o. a. om de navolgende redenen:

Bij het opmaken der begrooting, zelfs bij het toestaan der gelden, kunnen niet alle ontwerpen reeds te voren geheel gereed gemaakt zijn. Te lang voor de uitvoering alle projecten reeds in detail te overwegen en definitief vast te stellen, is niet wenschelijk voor eene goede degelijke behandeling. Bij alle departementen en administraties, belast met het doen uitvoeren van omvangrijke publieke werken, wordt dit beginsel vrij algemeen erkend. De ondervinding heeft veelvuldig geleerd, dat anders de ramingen grootendeels fictive cijfers blijven, waarvan de juistheid maar zelden in de toekomst bevestigd zou worden, nog daargelaten dat de projecten door den drang der omstandigheden en door het openen van nieuwe gezigtspunten toch meermalen zouden moeten worden gewijzigd. Veel noodelooze inspanning zoude daardoor van de intelligente werkkrachten worden gevorderd en ook door de onzekerheid van de latere beslissing.

Maar gesteld men konde een en ander doen, zonder dat dit ten nadeele der ontwerpen zelve strekte, dan zoude toch nog een lange voorbereidingstijd worden gevorderd, alvorens de handen aan het werk konden worden geslagen. Men bedenke toch dat voor het ingenieurscorps, met de werken belast, de dagelijksche dienst van onderhoud en gewone werken, het maken der bestekken van de dadelijk uit te voeren en het maken der ontwerpen van de voor te stellen werken, te zamen moet gaan met het opzigt over hetgeen in uitvoering is, en

hoeveel overleg reeds gevorderd wordt om hierbij den gang van de dienst behoorlijk te regelen. Dit doet zich vooral in de eerste jaren gelden. De nieuw aangestelde officieren en de civile ingenieurs, alsmede de oudere officieren voor zoo verre die minder in de gelegenheid zijn geweest om onteigeningen te leiden en groote werken te ontwerpen en te surveilleren, — die allen moeten zich geleidelijk vormen, en waar niets aan ondervinding en kennis ontbreekt, schiet toch nog zoo dikwijls de gewoonte te kort om den voorbereidenden arbeid der bestekken op zijn spoedigst te volvoeren, zonder door overhaasting de goede afwerking te schaden, die het aanbesteden der werken moet mogelijk maken.

Naar mate dus de werkzaamheden in geregelden gang zijn, zal zich dit alles geleidelijk verbeteren en meer overeenstemming tusschen de jaarlijksche aanvragen en de volvoering der werken te verwachten zijn.

Al die omstandigheden zijn wel voorzien geworden, en het is juist daarom dat het afzonderlijk houden der uitgaven voor het vestingstelsel, ten einde die meer tot eene doorlopende begrooting te maken, zoo noodig werd geoordeeld en tot stand is gekomen.

Tot nadere toelichting van de bedoelde Bijlage n°. 4, in den gewenschten zin, voor zoo verre de aard van het onderwerp zulks mogelijk maakt, diene het volgende:

I. Nieuwe Hollandsche waterlinie.

a. Naarden.

De verbetering der fronten Oranje-Promers-Turfpoot zullen nog p. m. f 155 000 op de dienst van 1877 vereischen.

b. Muiden.

De in den staat n°. 5 vermelde f 70 000 zijn de termijnen der aanbesteding; met de kleine werkzaamheden kunnen nog p. m. f 20 000 in 1877 gevorderd worden.

c. Weesp.

Komt gereed, zonder dat voor 1876 nieuwe gelden zijn uitgetrokken.

d. Fort Uitermeer.

Als voren.

e. Fort Tienhoven.

De aangevraagde som wordt geacht voor de voltooiing voldoende te zijn.

f. Fort Gagel.

Als voren.

g. Forten Voordorp, Rijnauwen en Vechten.

Als voren.

h. Fort Biltstraat.

Er wordt gerekend dat nog p. m. f 20 000 op de dienst van 1877 zal komen. Zie de uitvoeriger omschrijving hiervoren, ad art. 5, 5°.

i. Batterijen op den Overeindschen weg.

Komen met de op de dienst voor 1875 gebragte gelden geheel gereed.

k. Stelling bij Honswijk.

Niet juist te bepalen; kan voor 1877 nog wel p. m. f 200 000 vereischen.

l. Stelling van Everdingen en 't Spoel.

Voor 1877 zal alleen nog overblijven het onder profiel brengen van den hoofdwal en voorziening van de keel, waarvan de kosten nog niet zijn op te geven.

u. Stelling van Asporen.

Blijft nog onbepaald. Zie hierover ad art. 5, 10°.

n. Fort bij Vuren.

Zal voor 1877 nog wel f 200 000 vorderen.

o. Werken in het land van Altena.

De ontwerpen zijn nog niet gereed, en vooral met het oog op de onderscheiden en veelal slechte toestanden van den bodem, zijn de kosten niet met juistheid te bepalen. Algemeen wordt echter gerekend dat het bedrag der kosten voor deze stelling niet beneden de f 800 000 zal blijven.

p. Inundatiemiddelen en gemeenschapswegen.

Hieromtrent wordt verwezen naar hetgeen vroeger, ad art. 5, 9°, is gezegd.

II. Stelling van Helder.

Men kan schatten dat de kustbatterijen, uitgezonderd Wierhoofd met de Harssens, ruim 2 miljoen zullen kosten, waardoor dan ook tevens voorzien zal zijn in het bomvrij logies voor het fort Krfrprins (zie ad art. 6).

III. Sperforten.

Zoo als hiervoren ad art. 7 is te kennen gegeven, kunnen de uitgaven voor elk dezer fortten wel tot 1 miljoen klimmen.

IV. Stelling van het Hollandsch Diep en het Volkerak.

Onder verwijzing naar het medegedeelde ad art. 8, kan men daar nog bijvoegen, dat de uitgaven voor de geheele stelling 3 miljoen zullen kunnen belooopen.

V. Stelling van de monden der Maas en van het Haringvliet.

a. Nieuwe Maasmond. Zie hieromtrent ad art. 9, 1.

b. Hellevoetsluis.

De werken voor de vesting Hellevoetsluis worden geschat op 8 ton à 1 miljoen. Zie verder hetgeen dienaangaande is vermeld ad art. 9, 2°.

Art. III.

De Minister kan er niet mede instemmen, dat men te ver zou gaan met al de artikelen van art. 1 in art. 3 op te nemen, aangezien toch ieder deskundige zal moeten toegeven, dat bij de uitvoering van werken met al wat daartoe behoort, aankoop van grond, sluiten van overeenkomsten enz., het onmogelijk is vooraf met juistheid alle kosten te berekenen. Zijn er enkele werken waarbij dit laatste heeft kunnen geschieden, zoo wordt dan ook daarvoor van den post geen gebruik gemaakt. Te veel beperking in deze kan wel veel belemmering veroorzaken voor de reeds moeilijke regeling van den voortgang van zoo vele onderscheidene werken; nut kan zij niet aanbrengen.

Om aan het verlangen ten aanzien van art. 4 van art. 1 te voldoen, bestaat geen bezwaar, en er is dan ook, blijkens de bij deze Memorie gevoegde Nota van wijziging, voor dat artikel aan de opmerking gevolg gegeven.

Ten opzichte van de punten, door de Commissie van Rapporteurs aangegeven als in de afdeelingen meer of minder gewenschte veranderingen in de wetsvoordragt, heeft de Minister de eer nog het volgende te doen kennen:

Ad 1°. Deze zaak is reeds behandeld bij de Memorie van Beantwoording voor hoofdstuk VIII.

Ad 2°. Het voorstel tot verandering der volgorde, op grond van de bevoegdheid bij het slot van art. 2 der vestingwet gegeven, is toegelicht in het laatste gedeelte van de beantwoording der algemeene beschouwingen ad §§ 1 en 2.

Bovendien zoude het overbrengen der sommen van de artt. 8 en 9 op de artt. 5, 6 en 7, de beschikbare werkrachten voor die laatste artikelen te boven gaan.

Ad 3°. De bij dit punt bedoelde opgaven zijn zooveel mogelijk gegeven bij de beantwoording van de bemerkingen op de betrekkelijke artikelen.

Ad 4°. Na de uiteenzetting van zijne beginselen omtrent de voltooiing van het vestingstelsel, moet de Minister de beoordeeling ten aanzien van dit punt geheel aan de Kamer overlaten, namelijk: of zij thans, door het weglaten van de hier genoemde posten, de beslissing wil nemen, die in het begin van dit jaar is uitgesteld geworden, dat aan den toen door zijnen voorganger noodig geachten meer uitgestrekte forttenbouw (zie de vervallen memorieposten op de loopende begrooting) de voorkeur moet worden gegeven.

Ad 5°. De Minister heeft tegen de splitsing van art. 5 en de omschrijving der posten, zoo als dat een en ander bij dit punt wordt verlangd, gewichtige bedenkingen. Aan dat verlangen gevolg te geven, zou een gewenschten goeden gang van zaken belangrijk kunnen schaden.

Zoo als hiervoren reeds gezegd is, kunnen toch juiste berekeningen van kosten, lang vooraf, op algemeene ontwerpen, onmogelijk worden gemaakt. Ook bij werken van zeer zamengestelden aard op slappen bodem of waarbij gronden onteigend en rekening met verschillende belangen moet gehouden worden, is het ten eenen male ondoenlijk vooraf de kosten met eenige juistheid te ramen. Evenmin kan men voorzien, of niet bij den voortgang der groote werken het meer of minder brengen op het volgende jaar, door onbekende omstandigheden noodzakelijk zal wezen; terwijl ook nog opgemerkt moet worden, dat, alvorens gelden zijn toegestaan, geene aanbestedingen of aankopen kunnen geschieden, en dus in vele zaken, tusschen den tijd van raming en van uitvoering, groote veranderingen kunnen plaats grijpen.

Werken zonder risico zijn in den laatsten tijd dikwerf onder de begrotingsom aangenomen; daarentegen hebben andere werken, waarbij wel risico was en waarbij gronden moesten worden aangekocht of overeenkomsten met verschillende besturen moesten worden gesloten, veelal meer geld gekost, dan er vroeger voor geraamd was.

Wanneer nu de verschillende werken in eene stelling of linie uit één artikel kunnen worden betaald, komt de mindere uitgaaf voor het eene zeer goed te stade bij de meerdere voor het andere. Deze zelfde compensatie heeft plaats, als om deze of gene reden eene andere verdeling van termijnen over dienstjaren wordt gevorderd, dan men zich vroeger had voorgesteld (bijv. door vroegere of latere aanbesteding). Mogt men dan de tot heden toe gebruikelijke wijze van werken niet volgen, dan zou men telkens bij eene hoogere uitgaaf zijne toevlugt moeten nemen tot het indienen van eene wet, dat zeker niet weinig tot stremming in den voortgang der zaken zou leiden. (Zie het voorbeeld ad art. 5, 5°.)

Om dus bij eventuele hoogere kosten dan begroot zijn geene vertraging te geven, zou men door de gewilde splitsing en omschrijving als van zelf er toe geleid worden, alle globale ramingen buitengewoon op te voeren. Men betwijfelt of zulks in de bedoeling ligt, en toch ware dit niet te vermijden.

's Gravenhage, den 4den December 1875.

De Minister van Oorlog,
ENDERLEIN.